

Ehrenheim och Fryxell

Till frågan om frihetstidens rehabilitering under 1800-talet

I

Intresset för frihetstiden utgör ett av de markanta dragen i svensk historieskrivning vid mitten av 1800-talet. Carl Gustaf Malmström lät 1855 publicera den första delen av sitt standardverk Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772. De övriga banden utgavs därefter i en jämn följd: 1864, 1870, 1874 och 1877. Anders Fryxell nådde i häfte 30 av Berättelser ur svenska historien (1862) fram till systemskiftet 1719. Hans skildring av frihetstiden skulle avslutas först genom deras 46:e och sista del år 1879. I de breda framställningarnas spår kom urkundspublikationer, främst R. M. Klinckowströms edition av F. Axel von Fersens Historiska skrifter (1-8, 1867-1872).

Det erbjuder sig flera förklaringar till den uppmärksamhet, som sålunda ägnades frihetstiden. Den aktuella händelseutvecklingen i Europa uppmuntrade till ett studium av detta tidsskede med dess starka utrikespolitiska och konstitutionella motsättningar. Fryxell trodde sig för sin del kunna iakttaga, hur förkastelsesdomarna över frihetstiden bottnade i de gustavianska och fosforistiska skolorna men även i avskyn för frihetslärorna i deras överdrivna och olycksbringande gestalt »t.ex. i franska revolutionerna 1848 och 1871 och i de tid efter annan framträdande uppenbarelserna af plundrings- och mordlystna socialister, kommunarder, nihilister m.fl.»¹

Samtidigt var Fryxells grundinställning och metodiska tillvägagångssätt i hög grad ägnade att väcka debatt. Hans teckning av frihetstidens historia mötte bestämda gensagor från ansedda fackmän som Hans Forssell, Niklas Tengberg och C. T. Odhner.² Forssell

¹ A. FRYXELL, Berättelser ur svenska historien. Till ungdomens tjänst utgifna, 46 (1879), s. 330, 340 f. Den citerade vändningen har en mjukare formulering i konceptet, E 3658, Fryxellska saml., RA.

² (H. FORSELL), Svensk Häfdateckning. Sv. Litt-Tidskr. 1865, s. 186 ff.; N.

underlät inte att framhålla Fryxells mästerskap i den skildrande berättelsen. Han fann dock källbehandlingen för äventyrlig. Fryxell omtalade historiska anekdoter och lösliga rykten på ett sådant sätt, att de gärna som sanningar fäste sig i den oaktsamme läsarens minne. Fryxells benägenhet för det pikanta i historien förledde honom att något för mycket utspinna de smärre episoderna av det hela.³

Tengbergs granskning är hållen i en avsevärt snävare ton. Fryxell hade uppspätt händelsernas faktiskt bevisliga orsaker med en mängd lösa rykten och sladder för dagen, hämtade dels ur de utländska sändebudens ministerberättelser, dels ur opålitliga partiskrifter. Med sin smak för rykten framhöll Fryxell såsom huvudsak i partistriderna det personliga och tillfälliga.⁴ Tengberg polemiserade utförligt mot Fryxells försök att spåra drag av folksuveränitet, jämlikhet och frihet i det frihetstida statsskicket.⁵

Tengberg ville inte ens rekommendera Fryxells Berättelser åt den ungdomliga publik, till vilken de särskilt vände sig. Stilen var allt annat än vårdad och bildande. Fryxell hade givit det skabrösa elementet ett stort och betydande utrymme. Han gjorde ständigt och utan nödtvång anspelningar på osedliga kärleksförbindelser och behandlade särskilt konung Fredriks förhållande med en motbudande omständlighet.⁶

Tengberg reagerade kraftigt mot den »kosmopolitiska fördomsfrihet», som Fryxell visade i bedömningen av de svenska önskingarna om ett revanschkrig mot Ryssland på 1730-talet. »Således om vi – – – hafva svårt att fördraga, det ryska flaggan svajar på Åland och att Finland blifvit bundet vid det stora despotiska väldet, och om vi följaktligen ville se vår hufvudstad betryggad genom Ålands återvinnande och Finland återskönt åt friheten, så vore detta ett oberättigadt rysshät, och vi borde i stället förebrå oss, att hafva herrskat vid Nawa, och låtit våra trummor ljuda i Moskva!»⁷

C. T. Odhner menade, att mösspartiets verksamhet framstod hos Fryxell i en vida fördelaktigare dager än den förtjänade. Med lätt

TENGBERG, Svensk Häfdateckning. Sv. Tidskr. 1870, s. 309 ff.; C. T. ODHNER, Gustaf III och statshvälfningen 1772, bedömda af A. Fryxell. Sv. Tidskr. 1874, s. 72 ff.

³ (H. FORSE)LL, Sv. Litt.-Tidskr. 1865, s. 187 ff., 191.

⁴ N. TENGBERG, Sv. Tidskr. 1870, s. 327 f.

⁵ Ibid. s. 310–325.

⁶ Ibid. s. 349, 354.

⁷ Ibid. s. 353 f.

hand halkade Fryxell över mössornas förhållande till den ryske ministern Osterman. Han förmådde ej inse faran av Sveriges politiska ställning under åren före revolutionen 1772.⁸

Odhner undrade, om man kunde söka en förklaring till Fryxells subjektiva riktning i den omständigheten, att han hade vuxit upp och fått sin utbildning i en tid, som djupt upprördes dels av efterdyningarna från föregående tiders stormar, dels av nya, politiska vindkast. Odhner erinrade sig att frågan om aristokratiens ställning i Sveriges historia »för ej länge sedan» framkallade mellan de svenska historieforskarna en strid, som i någon mån färgades av de politiska meningarna för tillfället.⁹

2

Det av Odhner antydda sambandet mellan fejden kring »aristokratfördomandet» på 1840-talet och Fryxells uppfattning av frihetstiden har inte undgått att uppmärksammas av de forskare, vilka har sysselsatt sig med hans historiska författarskap. Johan Bergman konstaterade 1902, att det i synnerhet var i berättelserna från 1500-talets sista del, om de tre Karlarna av Pfalziska huset samt i framställningen av frihetstiden, som Fryxell hade givit en ny och mot äldre skildringar stridande bild. Han tog i viss mån de i Linköpings blodbad halshuggna herrarnas parti. Karl X Gustav blev betydligt nedflyttad. Enväldets förbannelse tecknade han med allt det patos och den mörka färgläggning, som han var mäktig, i Karl XII:s historia.¹

Fryxell, vars förfäder både på fädernet och mödernet hade deltagit i frihetstidens riksdagsregemente, såg inte denna såsom ett vanärens och förnedringens tidevarv. Oförnekligt var enligt Bergman, att Fryxell hade påvisat många förut obeaktade ljusa sidor hos den förkättrade frihetstiden. Geijer hade skrivit »Svenska folkets historia» men Fryxell en historia för svenska folket.²

Striden mellan Geijer och Fryxell om aristokratfördomandet i Sveriges historia bestämdes väsentligen av en från Fryxells sida djupt känd motsättning mot Geijers hela sätt att behandla historiska problem, framhåller Bertil Boëthius. Geijers strävan att nå fram till en högsta syntes, till »sakernas eget sammanhang», var Fryxell främmande. Fryxells polemik mot ultraroyalismen aktualiserade den nyare

⁸ C. T. ODHNER, Sv. Tidskr. 1874, s. 76, 78 f., 90.

⁹ Ibid. s. 73 f.

¹ J. BERGMAN, Anders Fryxell (1902), s. 19, 21. ² Ibid. s. 21, 28.

svenska historieskrivningens viktigaste problem. Han hade riktigt sett, att tendenserna att ställa konungadömet som statsidéns främsta bärare i den historiska betraktelsens centrum måste sammanhållas med den konungadömet renässans, som började med hovpartiet under frihetstiden, kulminerade under den gustavianska epoken och fullföljdes efter 1809 års statsvälvning.³

Då Torvald T:son Höijer år 1940 publicerade en studie över frihetstiden i 1800-talets svenska historieskrivning, lämnade han Fryxells »vidlyftiga men vetenskapligt värdelösa» framställning åsido. Han noterade blott, att Fryxells Berättelser delvis hade utkommit senare än Malmströms arbete.⁴

Hugo Valentin betonade likadant de svagheter, som vidlådde Fryxells historieforskning: hans subjektivism, bristfälliga källkritik och s.k. biografiska metod. Inte desto mindre borde han inte alldeles förbigås. Ty även om hans forskningsresultat inte kunde tillmätas någon vikt, var dock hans framställning av frihetstiden märklig genom sin tendens och sina aspekter.⁵

Fryxell kom att bryta med 1700-talstraditionen, att vad aristokratien gjort och verkat i svenskt samhällsliv var av ondo, skriver Carl Arvid Hessler. Denna brytning var så mycket mer anmärkningsvärd, som Fryxell till sin politiska läggning inte var konservativ utan önskade adelns försvinnande som politiskt privilegierat stånd. Allvaret i hans uppsåt och i hans försök att opartiskt och förutsättningslöst berätta Sveriges historia inger respekt. Hans program pekade framåt mot den moderna historievetenskapens.⁶

Bakgrunden till Fryxells framställning av frihetstiden har inte blivit närmare behandlad i de ingående undersökningar rörande 1800-talets svenska historieskrivning som under senare tid framlagts.⁷ Bengt Henningsson anmärker i förbigående, hur Fryxell i Crusenstolpe ägde en föregångare. Crusenstolpe hade år 1839 i sin skrift Vidräkning och reform utförligt polemiserat mot Geijers »hän-

³ B. BOËTHIUS, Striden mellan Geijer och Fryxell om aristokratfördomandet i Sveriges historia. Sv. Tidskr. 1923, s. 336, 339.

⁴ T. T. HÖIJER, Frihetstiden i 1800-talets svenska historieskrivning. SvHT 1940, s. 267.

⁵ H. VALENTIN, Frihetstiden inför eftervärlden (1942), s. 13.

⁶ C. A. HESSLER, »Aristokratfördomandet». En riktning i svensk historieskrivning. Scandia 1943, s. 257.

⁷ Se främst B. HENNINGSSON, Geijer som historiker (1961); R. TORSTENDAHL, Källkritik och vetenskapssyn i svensk historisk forskning 1820-1920 (1964).

givenhet åt en endas välde» och särskilt kritiserat hans Teckning av frihetstiden.⁸

3

Fredrik Wilhelm Ehrenheim hade emellertid redan 1819 anonymt publicerat arbetet *Tessin och Tessiniana*, som under ett par år skulle avsätta en animerad debatt kring frihetstidens politiska liv.¹ Ehrenheim jämförde detta tidevarv med en lång och våldsamt naturscen, vid vilken fasta hus blivit skakade, stora träd kullkastade, vackra fält överhöljda, fast några andra blivit fruktbarare gjorde. Ännu låge några minnen oredda under gruset. Ingen tid hade vari fruktbarare på förträffliga ämbetsmän än just den mansålder, som under denna styrelsen framflöt. Ibland dem hade ingen gjort sig märkvärdigare än greve Carl Gustav Tessin.²

Tessin var född och uppfödd på en tid, då myndigheten hade högsta inflytelsen på allmänna tänkesättet, då arbete och förtjänst ansågs som oskiljaktiga, religion, dygd och seder såsom huvudgrunderna för ett gott rykte. Han sträckte sin bana långt in i ett annat tidevarv, då frihet och upplysning hade tillvunnit sig prövningsrätten över personer och ärender, då smak, skick och god ton ingick i anspråk på anseende och förtjänst, då lyckan borde sökas ej i konsten att behaga en eller några utan i skicklighet att vinna de flesta.³

Ehrenheim följde efter denna allmänna karakteristik Tessins bana som riksdagspolitiker och diplomat fram till systemskiftet år 1738.⁴ Men det är inte Tessin, som ägnas de mest eklatanta lovorden i biografien. Som det oförlikneliga föredömet framstår i stället Arvid Horn.

Horn hade i 18 år uppfostrat friheten under landets stigande förkovran. Han gick nu ifrån sina ämbeten och avlämnade det fria Sverige likt en yngling, full av kraft och med lyckliga anlag, men omgiven av förförelser och faror. Frid, frihet och självständighet

⁸ B. HENNINGSSON, a. a., s. 107.

¹ Tessinfejden är tidigare ur andra aspekter behandlad bl.a. av W. HOLST, *Tessin under rese-, riksdagsmänna- och de tidigare beskickningsåren (1931)*, s. XV ff.; E. FAHLBECK, *Idéer och män (1936)*, s. 36 ff.

² (F. W. EHREHHEIM), *Tessin och Tessiniana. Biographie med anecdoter och reflexioner (1819)*, s. 1 f.

³ *Ibid.* s. 12.

⁴ *Ibid.* s. 13-71.

var hans ögonmärken. Han fruktade Rysslands makt såsom ett nära överhängande ont och Frankrikes band såsom misstänkte att leda till en ökad konungamakt och till krig. Hans konst var att hålla jämvikten mellan alla intressen.⁵

Karl Gyllenborg var Horn på långt när ej jämlik i själsstyrka, erfarenhet och talent. Han hämtade råd av baron Höpken, »öfvad och slug, men kall, djup och inbunden». Därtill kom Tessin. Han var, oaktat alla sina stora naturgåvor, ej danad att vara ledare i en stormig republik. Utan tack såg honom bägge partierna försonlig, det underliggande trodde sig bedraget, det segrande illa tjänt. De medelvägar han föreslog, försmåddes, förfelades: »Tiderne voro starkare än han».

Regeringen syntes om sommaren och hösten 1739 invecklad i det ena betänkliga steget efter det andra. Sinnenas jäsning övergick efter krigsförklaringen mot Ryssland i juli 1741 till en slags yra. Aldrig var svenska namnet närmare att gå under. Utländsk inflytelse blandades uppenbart i den inre styrelsen.⁷

Epoken ifrån 1747 till 1752 var ofelbart den viktigaste Tessin hade genomgått. Han fick under den tiden jämte sina ämbeten som kanslipresident, Åbo Akademis kansler och överstemarskalk hos kronprinsparet även hand om prins Gustavs uppfostran. Han var ställd emellan en utlevad och tröttad konung och ett ungt hov, som tilldrog sig allt vad det kunde och lovade nya tider, under otålighet att få regera.⁸

Tessin hade åren 1751 och 1752 uppställt sig som försvarare av regeringssättet och friheten. Stel köld mötte honom vid hovet. Han blev skild vid guvernörssysslan för prinsen och vid sitt överstemarskalksämbe.⁹

Hela regeringssättets bestånd låg, efter Tessins tanke, förvarad i rådets myndighet. Rådet skulle emotstå despotismens försök och vara frihetens väktare å ena sidan samt å den andra som en borg omge den konungliga högheten, göra den förvarad emot alla intrång av självsvådet. Det politiska parti, som Tessin alltid hade följt sedan 1738, hade 1765 i riksdagsvalen förlorat sin inflytelse. Hans pension sattes ned till 1 000 plåtar årligen. Ständerna gjorde

⁵ Ibid. s. 77. Se även -ibid.-, s. 127.

⁶ Ibid. s. 78, 80.

⁷ Ibid. s. 82, 88, 102, 127. Se även -ibid.-, s. 161 ff., 188 ff.

⁸ Ibid. s. 125, 127.

⁹ Ibid. s. 152, 158, 160.

en fordran på 8 000 daler gällande för nyttjad postfrihet. Hans belägenhet var nu sådan, att räntorna på hans gäld översteg med 3 000 daler hans penninginkomst.¹⁰

Den 10 januari 1770 slöts Tessins levnadsbana. Han dog bedragen på sin samtid och efterlämnade blotta idealen av en rätt faderlig regering och ett fritt, lyckligt samhälle. Denna frihet överrumplades, snärjdes och föll matt och uppgiven i de händer som fångat den.¹¹

Ehrenheim sökte sig i sin plaidoyer fram på flera olika vägar. I likhet med Aristoteles betraktade han tydligen styrelsesättet som en produkt av de makthavandes personliga kvalifikationer. Frihetstiden hade gått under, därför att dess senare skede inte kunde uppvisa någon statsman av samma resning som Arvid Horn. Men det »märkvärdiga» hos Tessin, tragiken i hans livsöde, innefattade också en annan aspekt. Tessin hade med all sin kraft strävat att upprätthålla de politiska ideal, som Horn omfattade. Vidriga omständigheter hade emellertid stått honom emot.

Då Ehrenheim gjorde upp sitt bokslut över det frihetstida Sverige, ville han därför gärna hänföra de negativa posterna på slumpens och de okontrollerbara krafternas konto.¹² I sig själv hade epoken rymt en positiv grundton på såväl statslivets som kulturens område. Man borde se tillbaka på de tiderna »som på en gyllene ålder, i jämförelse med våra».¹³

Tessin och Tessiniana gav uttryck åt en alltför kättersk syn på frihetstiden för att få stå oemotsagd. Den som i första ledet gick till attack, blev revolthövdingen från 1809, Georg Adlersparre.¹⁴ Han framträdde år 1820 med den osignerade broschyren *Strödda anmärkningar* vid boken *Tessin och Tessiniana*.

¹⁰ Ibid. s. 167, 205, 209 f., 213.

¹¹ Ibid. s. 217, 219.

¹² Märk även det klart hagiografiska draget i skildringen av Tessins ungdomsupplevelser, *Ibid.*-, s. 15 f.

¹³ Ibid. s. 5.

¹⁴ Fabian Wrede hade i *Stockholms-Posten* 4/10 1819 angripit Ehrenheim för dennes skildring av hovets inställning till Tessin på 1760-talet. Replik av Ehrenheim i *Allmänna Journalen* 9/10 1819 och av Wrede 12/10 1819 i *Stockholms-Posten*. Dessa författarattributioner återfinnes i ett samlingsband av tidnings-exemplar av brev rörande Tessinfejden, som har tillhört *Stockholms-Postens* dåvarande redaktör A. Wiborg och numera ingår i *Järtasamlingen*, *Västmanland-Dala Nation*, Uppsala. Wiborg anger f.ö. L. A. Mannerheim som källa till traditionsuppgiften om Fredrik I i *Stockholms-Posten* 17/9 1819.

Anblicken av frihetstiden fyllde Adlersparre med avsmak för både själva skådespelet och de agerande personerna. Man hade ägt en grundlag utan sammanhållande kraft, utan jämvikt med ingen annan förmåga än den att alstra oredor, förvillelser, vanmakt och upplösning. Konungamakten stod där som ett öppet landskap, omgivet av krigiska grannar. Rådet, redan långt inträngt inom denna makts naturliga område, sökte där vinna ännu djupare insteg, under samtidigt bemödande att inblanda sig även i representanternas lagstiftning. Rikets fullmäktige nöjde sig inte med lagstiftningsmakt, beskattningsrätt och rättighet till kontroll efter tydligt bestämd lag. De inträngde sig i befodringsrätten, gjorde sig till domare, utövade arbiträr makt över styrande och enskilda utan stöd av lag och invecklade sig i alla diplomatikens lönngångar.¹⁵

Det så kallade frihetstidevarvet överhöljde från ögonblicket av Karl XII:s död de svenska vapnen med oförståndets, feghetens och obeslutsamhetens nesa. Dess tvenne krig börjades av partiskäl. De fortsattes under partiilskans motverkningar, oreda och svaghet i rustningarna och utförandet. Dess första början utmärktes av ett justitiemord nedrigare än ett mord av dolk och gift. I alla Sveriges rättegångshävdur skulle ej finnas ett enda exempel av den hätskhet, våld och det skändliga åsidosättande av alla lagformer, som de vilka ägde rum vid behandlingen av Görtz' statsbrott.¹⁶

Frihetstidens finansförfattningar syntes inte äga en enda annan förtjänst än den att ge en lärorik varning mot kommande tiders möjliga våldsamhet, oförstånd och egennyttan. I dess okloka penningestyrelse med representativt mynt och vanmäktiga kursoperationer kunde man med full historisk visshet uppsöka grundorsakerna till detta sorgliga och nesliga tidevarvs slutliga och lyckliga upplösning.¹⁷

Efter dessa kraftiga salvor fanns det inte mycket krut över för Tessin, äreminnets egentliga objekt. Adlersparre kostade rent av på sig att lovorda denne för åtskilliga personliga företräden, patriotism, världskännedom och ämbetsmannaskicklighet. Han vägrade dock bestämt att i Tessin se en statsman. Tessin saknade det moraliska värde, den skarpsynthet och den fasthet, som man billigt fordrade av en sådan.¹⁸

¹⁵ (G. ADLERSPARRE), *Strödda anmärkningar vid boken Tessin och Tessiniana* (1820), s. 7, 11, 14.

¹⁶ *Ibid.* s. 9, 15 f., 20 f.

¹⁷ *Ibid.* s. 19 f.

¹⁸ *Ibid.* s. 34 f.

Adlersparre såg i 1809 års händelser en lärorik kontrast till den mörka frihetstiden. Sveriges lagstiftande makt beslöt då under en imponerande enighet över alla en stats viktigaste angelägenheter med en fridsam självrådighet, som torde vara sällsynt i historien. Ingen utländsk makt rådfrågades, och ingen försökte att ge sig ett inflytande.¹⁹

Bokhandlare A. Wiborg, vid denna tid tillika Stockholms-Postens redaktör, hade förlagt Adlersparres broschyr.²⁰ Han sände, utan att avslöja författarens namn, ett exemplar till landshövding Hans Järta i Falun. Järta svarade i januari 1821 med ett långt brev, som formade sig till en liten exposé över det frihetstida statslivet.

Järta instämde i stort med Adlersparres skildring av »vår historias nesligaste Tidevarf, det så kallade Frihetens». Han höll emellertid före, att kritiken hade sträckt sig väl långt. Nog fanns t.ex. då ämbetsmän, vilka i grundlighet av kunskaper, vidd av sina vyer och allvarligt mod överträffade mängden av våra nuvarande, heter det. Som exempel anföres justitiekanslerna Stockenström och Rosin, det dåtida kammarkollegium, landshövdingarna Örnsköld och Sparre samt, framför alla andra, C. A. Ehrensvärd. 1734 års lag bedömde Järta likadant som ett verk av ojämförligt större värde än »Vår Lag-Comités omoget tänkte och matt redigerade Förslag».²¹

Wiborg lät, även i detta fall utan att röja upphovsmannen, Adlersparre ta del av Järtas tankegångar.²² Denne underkände anmärkningarna. 1734 års lag var inte något annat än ett hopfogande av Karl XI:s författningar. Ehrensvärd hade försummat att i Finland

¹⁹ Ibid. s. 30 f.

²⁰ Om A. Wiborg se H. SCHÜCK, Den svenska förlagsbokhandels historia, II (1923), s. 112. Järta och Wiborg hade båda tillhört Juntan i Uppsala och upprätt-höll sedan länge förbindelser. Se O. DIXELIUS, Den unge Järta (1953), s. 175, 188.

²¹ H. Järta till A. Wiborg 25/1 1821, Järtasamlingen, Västmanland-Dalarnation, Uppsala. Se ovan not 14. Man kan en passant observera hur Järta vid 1820-talets början betraktade de då framträdande, förparlamentariska strömningarna som en återklang av frihetstiden. Se t.ex. H. Järta till C. G. v. Brinkman 3/3 1822. Ur Hans Järtas litterära brevväxling, I: 1 (1899), s. 34; H. Järta till B. v. Beskow 14/11 1824. Hans Järtas och B. v. Beskows brevväxling, SAH, XXXIX (1928), s. 91.

²² Om den gamla fiendskapen mellan Järta och Adlersparre se S. WALLER, Bidrag till kännedomen om 1609-1810 års riksdags förhistoria och första skede. SvHT 1953, s. 49, 52 ff.; R. KARLBOM, Bakgrunden till 1809 års regeringsform (1964), s. 277 f.

upprätta en milis. När man utan en fyllestgörande armé byggde fästning och flotta, byggde man åt fienden, detta i synnerhet i Finland, »som Naturens hand hopfogat ej med oss, utan med en annan större magt». Adlersparre uppfattade för övrigt J. M. Sprengtporten som Ehrensvärd överlägsen i militärisk begåvning.²³

Adlersparres frontalangrepp på frihetstiden tvang i sin tur Ehrenheim till ett mer principiellt utformat försvar för detta skede av Sveriges historia, då han år 1821 återkom till ämnet med sin svars-skrift *Anti-critik öfver Strödda anmärkningar vid boken Tessin och Tessiniana*. Ehrenheim erinrade om hur 1720 års regeringsform uttryckligen sade, att konungen ägde styra riket med råds råde. Han frågade sin anmärkare, vad rådet hade bort göra. Historien berodde på fakta, ej på tomma fraser. Aristokrater och aristokrati vore hovjunkareglosor. Med denna aristokrati, detta löjlige spöke för ögonen fortfore kritikern hela pamfletten igenom att förblanda rådsvalde och regeringsform, ärelystnad och ämbetsmannaplikt.²⁴

Tessin hade med ära, liv och ämbete haft att svara för upprätthållandet av en regeringsform, som, god eller elak, var på den tiden nationens ögonsten. Om en orygglig tillgivenhet för grundlagarna var rätta principen för en rättskaffens trohet mot konung och fädernesland, så avfordrade Ehrenheim sin motpart (sc. Adlersparre) att ur hela svenska historien visa någon som varit trognare än Tessin. Ehrenheim tillfogade i en insinuant replik: »Han bekänne uprigtigt om han sjelf hade handlat ur motsatta principer, på det han må kännas och bedömmas af den allmänna Opinionen såsom undersåte och medborgare i närvarande tid».²⁵

Ehrenheim hade blott jämfört levnadssättet under frihetstiden och i den aktuella situationen, utan att befatta sig med någon granskning av 1809 års grundlag, och helt enkelt önskat, att den måtte bevaras med samma trohet som Tessin försvarade den han besvurit. Han påminde dock ironiserande om det misslyckade fälttåget i Norrland 1809, Fersenska mordet 1810 och det lånesystem »som satt Banko-sedlar i så liflig circulation, at den sjelfständiga allmogens hemman circulerade med dem».²⁶

²³ G. Adlersparre till A. Wiborg 17/2 1821, Järtasamlingen, Västmanland-Dalalation, Uppsala. Se ovan not 14.

²⁴ (F. W. EHRENHEIM), *Anti-critik öfver Strödda anmärkningar vid boken Tessin och Tessiniana* (1821), s. 7 f.

²⁵ *Ibid.* s. 9.

²⁶ *Ibid.* s. 14 f., 20.

Sedan Adlersparre och Ehrenheim i ytterligare var sin broschyr hade rekapitulerat de tidigare intagna ståndpunkterna,¹ ebbade mening-utbytet kring frihetstiden ut för denna gången. I mycket kan man naturligtvis se det som en efterklang till 1809 års omvälvande händelser.² Adlersparres insurrektion i mars 1809 och hans påstådda samröre med kretsarna bakom det Fersenska mordet blev i debattens slutskede direkt antydda instanser mot hans uppfattning av frihetstiden.³ Genom Tessin och Tessiniana fick Ehrenheim också sagt, att han var ämnad till en Horn men att Napoleonkrigens och Gustav IV Adolfs hållning gjort honom till en Tessin. Som det ur denna synpunkt mest frapperande framstår dock, att en positiv skildring av frihetstiden redan ett århundrade före rösträttsstridens och vänster-samverkans dagar mottogs som en klar politisk manifestation, vilken genast satte djupt liggande känslor om undersåtlig och nationell trohet i rörelse.⁴

För Ehrenheim tjänade dock Tessin och Tessiniana synbarligen även mer aktuella syften än enbart det att rättfärdiga hans åtgärder som kanslipresident under Gustav IV Adolfs regim. Ehrenheim hade efter sitt avskedstagande i mars 1809 lämnat Stockholm och vistades fram till 1817 på sin gård i Skareda utanför Tranås. Sistnämnda år återvände han till huvudstaden, deltog i den urtima riksdagen 1817–1818 och sattes vid denna in i konstitutionsutskottet.⁵

¹ (G. ADLERSPARRE), Svar på Anti-critik öfver Strödda anmärkningar vid boken Tessin och Tessiniana (1821); (F. W. EHRENHEIM), Något om Anti Critiken och Stockholms-Posten (1821); Stockholms-Posten 8/5 1821. Sistnämnda inlägg skall enligt Wiborgs anteckning härröra från G. A. Silverstolpe. Se ovan not 14.

² W. HOLST, a. a., s. XVI och E. FAHLBECK, a. a., s. 36 f. har i förbigående framhållit detta. Om Ehrenheims ställning under Gustav IV Adolfs senare regeringstid se främst S. CARLSSON, Gustav IV Adolfs fall (1944), s. 63 ff.

³ Se O. SJÖGREN, Georg Adlersparre (1881), s. 107 ff.; J. WIBLING, Opinioner och stämningar i Sverige 1809–1810 (1954), s. 208 ff.; R. KARLBOM, a. a., s. 128.

⁴ Om det reciproka sambandet mellan forskningarna rörande frihetstiden och striden kring den parlamentariska demokratin se S. U. PALME, C. F. Pechlin i andra kammaren år 1909. Civibus et rei publicae (1960), s. 333 ff.; H. VALENTIN, a. a., s. 53 ff.; G. OLSSON, Hattar och mössor (1963), s. 29.

⁵ N. HOLM, Fredrik Wilhelm Ehrenheim. SvBL, 12, s. 270 f.; H. FRANZÉN, Representationsfrågan 1810–1830 (1914), s. 71 f.; E. FAHLBECK, Ständsriksdagens sista skede 1809–1866 (1934), s. 277.

Han kom i den senare egenskapen att verksamt bidra till utformandet av det förslag om att öppna ständerna för vissa utanförstående grupper, som framlades i maj 1818.⁶ På 1823 års riksdag företog han tillsammans med prosten F. B. von Schwerin en uppmärksammasad aktion för att få Johan Gabriel Richert utsedd till justitieombudsman.⁷

Ehrenheim befann sig således vid tiden för utgivandet av Tessin och Tessiniana i färd med att göra sin politiska come-back. Han hade fått ett omedelbart intresse att föra talan i egen sak. Ibland anar man att ganska triviala realiteter satte spår i hans framställning. Den ostentativa indignationen över minskningen av Tessins sinekurer på 1765-1766 års riksdag låter skönja en fruktan, att den ekonomiska krisen vid 1810-talets slut skulle komma att gå ut över den statspension, som Ehrenheim själv åtnjöt alltsedan år 1810.⁸

Varför utvalde då Ehrenheim just Tessin till sin alter ego bland frihetstidens många parlamentariska koryfèer? I detta avseende har uppenbarligen familjerektioner inverkat. Ehrenheim var född år 1754 på fädernegodset Broby i Bettna socken, Södermanland, där också Tessins Åkerö ligger.⁹ I Anti-critiken refererade Ehrenheim också till hur han hade tillbragt sin första ungdom nog nära Tessins tillflyktsort för att noga känna hans enskilda levnadssätt.¹⁰ Släkterna hade sedermera strålat samman därigenom att en dotter till Tessins systerson, rikskanslern Fredrik Sparre, var gift med Ehrenheims morbror, hovmarskalken Fredrik Fabian Montgomery.¹¹ Sagde Montgomery ägde vid tillkomsten av Tessin och Tessiniana de Åkeröhandskrifter, som utgjorde den huvudsakliga källan till Ehrenheims verk.¹² Ur samma personhistoriska aspekt får Hans Järtas reverens för frihetstidens statsmän närmast bedömas. Järtas far hade varit en relativt framstående hattpolitiker, och bland i slakten ingifta

⁶ H. FRANZÉN, a. a., s. 75 ff.; E. FAHLBECK, a. a. (1934), s. 277 ff.

⁷ K. WARBURG, Johan Gabriel Richert, I (1905), s. 156, 162 ff.; E. FAHLBECK, a. a. (1936), s. 35, 146.

⁸ Biografiskt Lexikon öfver namnkunnige svenske män, IV (1875), s. 178. Om den ekonomiska nedgången se bl.a. P. G. ANDREEN, Politik och finansväsen från 1815 års riksdag till 1830 års relisationsbeslut, I (1958), s. 7 ff., 25 ff.

⁹ G. ELGENSTJERNA, Den introducerade svenska adelns ättartavlor, II, s. 440;

¹⁰ (F. W. EHRENHEIM), Anti-critik öfver Strödda anmärkingar etc., s. 19.

¹¹ G. ELGENSTJERNA, Den introducerade svenska adelns ättartavlor, II, s. 440; V, s. 283; VII, s. 395, 399.

¹² (F. W. EHRENHEIM), Tessin och Tessiniana, s. 4.

morbröder räknade han sådana notabiliteter som C. F. Pechlin och Thomas Plomgren.¹³

Det råder för Ehrenheims vidkommande intet tvivel om att han vid sidan av de propagandistiska och personliga bevekelsegrunderna har hyst ett verkligt intresse för historien inte bara som en konstare efter dåtidens gängse fordringar utan även för själva källmaterialet. I sin ungdom hade han tjänstgjort under sju år (1775–1782) i riksarkivet.¹⁴ Då han lät publicera Tessin och Tessiniana, fanns det hos honom en deklarerad avsikt att därmed göra Carl Gustav Tessins handlingar kända för studium.¹⁵

5

Det återstår att belysa arten av sambandet mellan Ehrenheim och Fryxell. Att Fryxell under arbetet på sina Berättelser har känt till och begagnat Tessin och Tessiniana, blir klart redan om man går till deras slutgiltiga, i tryck föreliggande version.¹ En granskning av Fryxells excerptsamlingar understryker ännu tydligare detta förhållande.² Denna omständighet bevisar dock inte tillräckligt, då det gäller att söka förbindelse-länken mellan de båda historikernas positiva uppskattning av frihetstiden. Även Geijer brukade Tessin och Tessiniana för den Teckning av Sveriges tillstånd från konung Karl XII:s död till konung Gustaf III:s anträde av regeringen, som han utgav år 1838.³

Saken ställer sig annorlunda i fråga om Ehrenheims följdskrifter. De ägde ett omedelbart polemiskt syfte och först i dem framträdde han med ett mer generellt försvar för frihetstiden. Vi är dessbättre i stånd att registrera, hur också själva Tessinfejden har uppmärksamats av Fryxell. Då Fryxells bibliotek försåldes efter hans död, upptog bokauktionskatalogen tillsammans med Tessin och Tessiniana Ehrenheims och Adlersparres broschyrer.⁴ De blev inropade av Göteborgs Museum.⁵

¹³ O. DIXELIUS, a. a., s. 11 f., 15, 34.

¹⁴ N. HOLM, a. a., SvBL, 12, s. 267.

¹⁵ (F. W. EHRENHEIM), Tessin och Tessiniana, s. 4, 7. Ibid., s. 225–430 meddelar utdrag ur Tessins manuskript.

¹ A. FRYXELL, Berättelser ur svenska historien, 31 (1863), s. 100, 141 et passim.

² A. FRYXELL, Samlingar till Sveriges historia, s. 27, 30 et passim, D 329: 12: 4–5, KB.

³ T. T. HÖIJER, SvHT 1940, s. 262 f.

⁴ Förteckning öfver Prof., Dr Anders Fryxel's boksamling (1882), s. 102 f.

⁵ Protokoll 21/1 1882, nr 3523, Stockholms Bokauktionskammarers arkiv. SSA.

Fryxell har i marginalanteckningar gett uttryck för sina reaktioner vid läsningen av meningsutbytet. På titelbladet till Adlersparres Strödda anmärkningar heter det: »Mycket fraser, föga facta, föga kunskap om frihetstiden, blott de af Gustaf 3. fabricerade åsigterna. Det är en 1809 års man, som tagit hymör.»⁶ Broschyrens innehåll kommenteras bl.a. med följande omdömen: »Hvilken massa osanningar», »skarpt osant», »tvärtom».⁷ Ehrenheims Anti-critik får däremot på flera ställen betyget: »Rätt anmärkt», »Rätt». Det gäller exempelvis hans kritik av det onyanserade aristokratfördomandet.⁸

Det vore att göra sig skyldig till en avsevärd förenkling av ett intrikat problem, ifall man nöjde sig med att återföra Fryxells rehabilitering av frihetstiden enbart på de intryck som han obestriddligen fick av Tessinfejden. Fryxells historieskrivning betingades otvivelaktigt av en rad samverkande faktorer: släktarvet, barndoms-miljön, tidsstämningarna, den personliga motsättningen till Geijer och dennes elever. Allenast detta samspel förmår i sista hand förklara, varför Fryxell trots metodiska missgrepp och onöjaktigheter har förblivit en banbrytande och originell historiker. Dessa viktiga reservationer utesluter inte heller konstaterandet, att Ehrenheim i ett betydelsefullt hänseende har varit hans lärofader.

Rolf Karlbom

SUMMARY

In Swedish 18th century history there is an era called "the Period of Liberty". It begins with the death of Charles XII in 1718 and ends with the coup d'état made by Gustavus III in 1772. In the constitution of this period an oligarchic form of parliamentarism had been created. The four Estates and the Council had the decisive power. As the Great Powers of Europe had exercised considerable influence over the party politics in Sweden during the Period of Liberty, a severe judgment was passed on this era by early history-writing. Comparisons were made with the contemporary develop-

⁶ (G. ADLERSPARRE), Strödda anmärkningar vid boken Tessin och Tessiniana, GUB.

⁷ Ibid. s. 10, 16, 19.

⁸ (F. W. EHRENHEIM), Anti-critik öfver Strödda anmärkningar etc., s. 4 f., 8. GUB. Se ovan s. 182.

ment of the situation in Poland, and Gustavus III's revolution was considered to have saved Sweden from disaster.

In the 1860-ies, however, Anders Fryxell broke with this negative attitude. In his well-known work, *Berättelser ur Svenska historien* (Tales from Swedish history), Fryxell gave a more appreciative account of the Period of Liberty. According to him, it had been the source of a richly developed cultural life in Sweden and it had also inspired constitutional progress during the 19th century. It has been supposed that Fryxell's rehabilitation of the Period of Liberty was caused by an exchange of views with Erik Gustav Geijer, the renowned author. This dispute took place in the 1840-ies and concerned the position of the aristocracy in Swedish history. Fryxell claimed that the achievements of the aristocracy should in general be more highly appreciated than before.

The author of this article emphasizes the fact that Fryxell's esteem of the Period of Liberty was anticipated by Fredrik Wilhelm Ehrenheim in his publication *Tessin och Tessiniana*, issued anonymously in 1819. Ehrenheim had been President of the Chancery during the reign of Gustavus IV Adolphus, but he resigned soon after the fall of the king in March, 1809. *Tessin och Tessiniana* in fact was a eulogy on Carl Gustav Tessin, a leading politician and diplomat during the Period of Liberty. Ehrenheim at the same time also expressed his respect for this era, which should be looked upon as "a Golden Age".

Ehrenheim's work at once caused opposition. In 1820 Georg Adlersparre, who had begun the rebellion against Gustavus IV Adolphus in 1809, issued an unsigned pamphlet, in which he pungently criticized Ehrenheim's apology in favour of the Period of Liberty. In this period Adlersparre saw nothing but aberrations, paralysis and disintegration. Hans Järta, who had also played a prominent part in the events of 1809, concurred on the whole with Adlersparre, but he thought that the civil servants of the period should be granted some recognition.

Consequently, Ehrenheim was compelled to defend the Period of Liberty as to principles, and he did so in a new contribution, issued in 1821. His opinion was that the constitution of the Period of Liberty should be judged with consideration to its historical conditions. Adlersparre's attacks on aristocrats and aristocracy were only a courtier's gibe.

This discussion concerning the Period of Liberty is of course in a way a reminiscence of the antagonism of 1809. It may also be

looked upon as part of Ehrenheim's efforts to make a come back into politics after 1817. In his youth Ehrenheim knew Karl Gustav Tessin and he was a friend of Tessin's descendants.

Anders Fryxell owned *Tessin och Tessiniana* as well as the pamphlets issued as its aftermath. Fryxell's excerpts testify that in his historical writings he often used Ehrenheim's work. In Fryxell's own copies of the polemic brochures there are marginal notes in which he criticizes Adlersparre's representation and commends that of Ehrenheim. Thus Ehrenheim has no doubt actively contributed to the framing of Fryxell's reevaluation of the Period of Liberty.